

Üniversite Öğrencileri Arasında COVID-19 Aşısı İstekliliğinde Dini Değerlerin Rolü; Şanlıurfa Örneği*

The Role of Religious Values in COVID-19 Vaccine Willingness Among University
Students: A Case Study of Şanlıurfa, Türkiye

İslim Nur ÜRÜN¹ 

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş tarihi/Received:
14.02.2024

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
25.09.2024

Kabul tarihi/Accepted:
30.09.2024

Yayın tarihi/Published:
30.11.2024

Atf/Citation:

Ürün, İ. N. (2024). Üniversite öğrencileri arasında
covid-19 aşısı istekliliğinde
Dini değerlerin rolü; Şanlıurfa örneği.
TAM Akademi Dergisi, 3(4), 241-260.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2024.02.006.x>

DOI:

10.58239/tamde.2024.02.006.x

ÖZ

Dünya, 2020 yılından bu yana Covid-19 pandemisi ile mücadele etmiş ve hâlâ da Covid-19 virüsünün varyantları ile mücadele etmektedir. Pandemi sürecinde ön plana çıkan aşilar, bazı kesimlerde endişelere yol açmış ve zaman zaman aşı karşıtlığına dönüşmüştür. Dini inanç ve değerler, bireysel ve toplumsal yaşam üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir ve yaşam pratiklerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, dini inançların aşılama tutumları üzerindeki etkisini incelemek, pandemi süreçlerinde toplumların deneyimlerini ve gelecek perspektiflerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, bireylerin pandemi sürecinde aşı olma kararlarını alırken sahip oldukları dini değerlerin etkisine odaklanmaktadır. Araştırma, yükseköğretimdeki öğrencilerin dini bağlılıkları ile aşı olma ya da olmama durumları arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın veri toplama ve analiz süreçlerinde nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Katılımcı seçiminde basit rastgele örnekleme tekniğine başvurulmuştur. Araştırmanın temelini, dini bağlılık ve aşı olma istekliliği ölçmek üzere tasarlanmış olan 40 soruluk bir anket oluşturmaktadır. Bu anket, Şanlıurfa'da yaşayan 450 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Araştırmanın planlama ve tasarım aşaması, pandeminin ilk aylarına denk gelmiştir. Veri toplama işlemi, çevrimiçi anket formları kullanılarak Şubat-Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler, SPSS analiz programı yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizinde, dini bağlılık ve aşı olma istekliliği arasındaki ilişkiyi incelemek için çapraz tablolar (crosstabs) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, aşı tereddüdü veya karşıtlığı olan bireylerin, virüsün kökenine dair belirsizlik yaşama eğilimleri ve dini esaslara dayalı karar verme veya dini konulara ilgisizlik gibi eğilimler arasında farklılık gösterdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, İnanç, Covid-19 Aşısı, Pandemi, Üniversite Öğrencileri

* Bu makale- Üniversite Öğrencileri Arasında Covid-19 Aşısı İstekliliğinde Dini Değerlerin Rolü; Şanlıurfa Örneği-TÜBİTAK 2209-A üniversite öğrencileri araştırma projeleri destekleme programı ve Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

¹ Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, nururun59@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-2469-6637

ABSTRACT

From the year 2020 the world has battled the Covid-19 pandemic and continues to combat the variants of the Covid-19 virus. Vaccines, which emerged as a focal point during the pandemic, have stirred concerns in some sectors, occasionally evolving into vaccine hesitancy. Religious beliefs and values hold a significant sway over individual and societal lives, shaping daily practices. Hence, examining the influence of religious beliefs on vaccination attitudes becomes crucial in understanding communities' experiences and future perspectives during pandemics. This study focuses on the impact of individuals' religious values on their decisions to get vaccinated during the pandemic. It aims to measure the relationship between religious commitments of university students and their willingness or unwillingness to get vaccinated. Quantitative research methods were employed in data collection and analysis. Participants were selected using simple random sampling technique. The study's foundation is a 40-item questionnaire designed to measure religious commitment and willingness to get vaccinated. This questionnaire was administered to 450 university students residing in Şanlıurfa. The planning and design phase of the study coincided with the early months of the pandemic. Data collection took place using online survey forms between February and May 2022. The collected data were analyzed using statistical analysis software (SPSS). Cross-tabulations were utilized in data analysis to examine the relationship between religious commitment and willingness to get vaccinated. Findings indicate differences among individuals with vaccine hesitancy or opposition in their tendencies to experience uncertainty regarding the origin of the virus and in their inclinations towards decision-making based on religious principles or indifference to religious matters.

Keywords: Religion, Faith, Covid-19 Vaccine, Pandemic, University Students

Extended Abstract

Since 2020, the world has been battling the Covid-19 pandemic and its variants. During this period, vaccines emerged as a critical intervention but faced hesitancy and resistance from some sectors of society. Religious beliefs and values significantly influence individual and societal behaviors, making it crucial to understand their impact on vaccination attitudes during pandemics. This study examines how religious values affect individuals' decisions regarding Covid-19 vaccination, specifically focusing on university students in Şanlıurfa, Türkiye. The research aims to measure the relationship between religious commitment and vaccine willingness or hesitancy among higher education students.

The study employed quantitative research methods, using simple random sampling to select participants. Data was collected through a 40-item questionnaire designed to measure religious commitment and vaccination willingness. The survey was administered to 450 university students in Şanlıurfa between February and May 2022. Data analysis was conducted using SPSS software, with cross-tabulations used to examine the relationship between religious commitment and vaccine willingness. The majority of participants (61.6%) were aged 21-23, with female participants constituting 62.5% of the sample. Most respondents (94.4%) were single, and economic backgrounds varied widely, with 26.8% reporting household income above 5000 TL.

The research revealed that students who reported making decisions based on religious principles did not necessarily show higher vaccine hesitancy, challenging common assumptions about religious beliefs and vaccine resistance. Notably, 58.4% of vaccine-hesitant individuals believed the coronavirus was laboratory-created, while those accepting of vaccines were more likely to believe in

natural origins of the virus. The study found that religious practices and health-related decision-making could coexist harmoniously, with many religiously observant participants expressing positive attitudes toward vaccination. Uncertainty about the virus's origin correlated with vaccine hesitancy, suggesting that information access and understanding played a crucial role in vaccination decisions.

The findings demonstrate that religious values' influence on vaccine willingness is complex and multifaceted. Rather than religious beliefs directly causing vaccine hesitancy, the research suggests that personal interpretation of religious principles, access to information, and other social factors play significant roles in vaccination decisions. These findings have important implications for public health strategies, suggesting that vaccine promotion efforts should consider religious and cultural contexts while maintaining scientific accuracy. Public health campaigns should acknowledge and respect religious values while promoting vaccine acceptance, and religious leaders could be engaged as partners in promoting public health measures. This research contributes to understanding the intersection of religious values and public health decisions, particularly in the context of pandemic response, challenging simplistic assumptions about religious beliefs and vaccine hesitancy and suggesting more nuanced approaches to promoting vaccine acceptance in religious communities.

Giriş

2020 yılından itibaren tüm dünya, Covid-19 pandemisiyle karşı karşıya kalmıştır. Pandeminin başlangıcından bu yana milyonlarca insan, Covid-19 virüsünün yol açtığı hastalığa yakalanmış ve yüz binlercesi hayatını kaybetmiştir. Covid-19 pandemisi, sadece insanların günlük yaşamlarını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanları da kısıtlamıştır. Bozkurt ve arkadaşlarına göre (2020), pandeminin başladığı ilk andan itibaren çeşitli toplumsal, ekonomik, psikolojik ve ruhsal etkiler meydana gelmiştir. Bireyler, hasta olma kaygısıyla psikolojik bunalım yaşamaya başlamışlardır. Dünya genelinde ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiş ve milyarlarca insan evlerine kapanmıştır. Art arda yaşanan krizler, ekonomide dalgalanmalara ve daralmalara yol açmıştır. İleri atılacak adımların belirlenmesi, aşının durumuna bağlıyken, dünya ülkeleri ne yapacaklarını kestiremez hale gelmiştir (Demirbaş ve Bozkurt, 2020). Covid-19, günümüzde de insan yaşamı için ciddi bir tehdit olmaya devam etmektedir. Virüsün çeşitli varyantları, etkisini sürdürmekte ve zaman zaman toplum sağlığını ciddi şekilde riske atmaktadır. Bu bağlamda, alınan önlemlerin hafifletilmesine rağmen, 2024 yılı itibarıyla pandemiyle mücadele hâlâ devam etmektedir.

Covid-19 pandemisiyle mücadele kapsamında, dünya genelinde sağlık kuruluşları acilen aşı geliştirme çalışmalarına başlamıştır. Haziran 2020'de geliştirilen ilk aşı (Anadolu Ajansı, 2020), pandeminin daha fazla yayılmasını engellemek amacıyla hızla kullanıma sunulmuştur. Bu aşı, tüm dünyada geniş çaplı aşılanma çalışmalarının başlamasına öncülük etmiştir. Ancak, bu süreçte hızla ilerlerken, bazı toplumların bireyleri arasında, çeşitli düşünceler ve değer yargıları nedeniyle aşı karşıtlığı görülmeye başlamıştır. Bu durum, pandemiyle mücadelede önemli aksaklıklara yol açmıştır.

Aşı karşıtlığı, sadece günümüzde ortaya çıkmış ve Covid-19 sürecinde gündeme gelen yeni bir kavram değildir. Tarihsel süreç boyunca farklı hastalıkların önlenmesi amacıyla üretilen aşılardan, çeşitli görüş ve bakış açılarından ötürü defalarca reddedilmiştir. Aşı karşıtlığının kökenleri, zaman zaman dini değerlerle ve bazen de ortaya atılan komplo teorileri, düşünceler ve yargılarla ilişkilendirilmiştir. Bilimsel bakımdan aşılamanın resmi tarihi, 1796 yılına, Edward Jenner'ın sığır çiçeği hastalığı üzerine

gerçekleştirdiği çalışmalara dayanır. İngiltere'de aşı karşıtlığının ilk belirtileri, bu tarihlerde Jenner'in çalışmaları sırasında gözlemlenmiştir. Dönemin dini liderlerinden E. Massey, hastalıkların Tanrı tarafından bir ceza olarak gönderildiğini ve bu nedenle hastalıkların önlenmesi çabalarının Tanrı'ya karşı gelmek (Demir, 2020) anlamına geldiğini iddia etmiş, aşılama girişimlerini şeytani bir eylem olarak nitelendirmiştir. Bazı teologlar ise, çiçek hastalığını Tanrı'nın bir kırbağı olarak tanımlamış ve aşı çalışmalarının Tanrı'nın iradesine müdahale ettiği gerekçesiyle bu uygulamalara karşı çıkmışlardır (Kader, 2019, s. 378). Bu inanç ve düşüncelerden kaynaklanan soru işaretlerine verilemeyen cevaplar, çeşitli toplumlarda aşıya karşı bir tereddüdün oluşmasına yol açmıştır.

Türkiye'de Covid-19 pandemisi süresince, kendilerini virüse karşı nispeten daha dayanıklı olarak değerlendiren genç nüfusta, aşıya karşı tutum ve isteklilikte çeşitli motivasyonlar belirleyici olmaktadır. Bu motivasyonlar arasında eğitim durumu, ekonomik koşullar, korku, coğrafi imkanlar gibi etkenler, aşı olma eğilimini etkileyen önemli faktörler sıralanabilir. Ancak, bu etmenlerin yanı sıra gençler arasında aşıya olan istekliliği belirleyen dini inanç ve değerlerin rolü, hâlâ netlik kazanmamış bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu sorunun cevaplanması, gelecekteki pandemilerle mücadelede politika yapıcılar ve uygulayıcılar için kritik bir yol gösterici işlevi görecektir. Bu sayede toplum olarak yeni pandemi durumlarına daha hazırlıklı ve dirençli bir yaklaşım sergileme imkânı doğacaktır. Özellikle gençlerin pandemi sürecindeki hareketliliği ve virüsü yayma potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, bu konunun önemi daha da artmaktadır.

Türkiye'de Covid-19 pandemisinin toplumsal etkilerine yönelik, çeşitli disiplinlerde geniş bir araştırma yelpazesi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, farklı metodolojik yaklaşımlar kullanarak, genellikle sağlık, eğitim, toplum ve din gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu araştırmanın odak noktası, gün geçtikçe artan öneme sahip olan aşı karşıtlığının oluşumunda dini değer ve inançların oynadığı rolün analizidir. Bu analiz, henüz gelişmekte olan literatüre katkı sağlayacak ve bu alanda yapılan çalışmaları derinleştirecektir.

1. Covid-19 Aşısı ve Aşı Karşıtlığı

Covid-19 Pandemisi, küresel çapta etkisini yitirmiş olsa da yeni varyantlar hala etkisini sürdürmektedir. Bu bağlamda, geliştirilen aşılar pandemiyle mücadelede önemli bir kapasite artışı sağlamıştır. Bununla birlikte, aşılama süreci sırasında ortaya çıkan aşıya karşı isteksizlik veya direnç, mücadelenin önemli bir sorun alanı olarak belirmiştir. Toplumlar, aşı konusunda destekçi, tereddütlü ve karşıt olmak üzere üç farklı gruba ayrılmışlardır. Bozkurt ve arkadaşlarının belirttiği üzere, Covid-19 Pandemisi sürecinde aşı tereddüdü içinde olanların sayısı fazla olmakla birlikte, aşı karşıtlarının sesleri çeşitli platformlarda daha fazla yankı bulmaktadır (Bozkurt vd., 2022, s. 3). Bu durum, aşı tereddütlülerinin aşı karşıtı görüşlere yönelmelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, pandemiyle mücadelede hayati bir rol oynayan aşılar hakkında olumsuz düşünceler ortaya çıkmıştır. Aşı karşıtlığı, toplum içerisinde yaşayan bireylerin sağlığını tehlikeye atmaktadır (Kader, 2019, s. 377).

Aşı karşıtlığının birçok sebebi mevcuttur ve bunlardan biri, sosyal medya ortamlarında hızla yaygınlaşan komplo teorileridir. Yapılan çalışmalarda, komplo teorilerine olan inancın, kişilerin risk algılarını artırabileceği ve bu artan risk algısının güvensizliklere ve dolayısıyla aşı karşıtlığına yol açabileceği belirtilmiştir (Tuzcu ve Şahin, 2022). Devlet ve kurumlara olan güvenin artması, bireylerin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma yeteneklerini güçlendirirken, güven kazanmış liderlerin zor kararları uygulamalarını da kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan, artan kaygı ve belirsizlik duygusu, insanları komplo teorilerine daha kolay inanır hale getirmektedir. Salgın dönemlerinde, bu teorilere

olan ilgi daha da artmıştır. Örneğin, Arap ülkelerine yönelik yapılan bir araştırmada, anketi yanıtlayan bireylerin yaklaşık %46'sının Covid-19 salgınına büyük güçlerin bir komplosu olarak algıladığı belirlenmiştir (Ataman vd., 2020, s. 237; Gülerce vd., 2021). Günümüzde Covid-19 virüsünün laboratuvar ortamında insan eliyle üretilmiş olup olmadığına dair tartışmalar sürmektedir. Yapılan bir araştırmada, Covid-19 pandemisiyle ilgili komplo teorileri ile aşı tereddüdü arasında bir ilişki bulunduğu ve aşı tutumunun bu bağlamda aracı bir rol oynadığı belirlenmiştir (Karagöz vd., 2022).

Aşı karşıtı tutumların oluşumunda; sağlık kurumlarına ve aşı üreticilerine duyulan güvensizlik, aşılarda içeriğinde dinen sakıncalı olabilecek ürünlerin varlığına dair endişeler, yaşamın aşırı tıbbileştirilmesi ve Batı medeniyetine yönelik tepkiler gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır (Demir, 2021). Bu çalışmada ise dini inanç ve değerlerin genç üniversite öğrencilerinin aşı olma istekliliklerini ne ölçüde etkilediği temel sorunu üzerinden bir saha çalışması yapılmıştır.

2. Din ve Toplum

Din, toplum üzerindeki belirleyici etkileri ve toplumsal değişim süreçlerinde üstlendiği rollerle önemli bir kurum olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, dini normlar toplumsal düzen ve güvenlik açısından büyük bir etkiye sahiptir. Din sosyolojisine katkılarıyla tanınan Emile Durkheim ve Max Weber, dinin toplum üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde araştırmış ve özellikle dinin bütünleştirici rolüne dikkat çekmişlerdir (Davis, 2004). Öte yandan, topluluklar düzeyinde dine atfedilen önem, antropolojinin de ilgi alanları arasındadır. Bu çerçevede, küçük ölçekli topluluklarda gerçekleştirilen ritüeller, ayinler ve diğer pratikler, din-toplum etkileşimi açısından analiz edilmiş; dini tecrübelerin dünyevi sorunlara çözüm bulmada işlevsel olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski, Trobriand Yerlileri üzerinde gerçekleştirdiği etnografik çalışmada, din ve büyü'nün, bireylerin gerilim ve baskılarla başa çıkmasına yardımcı olarak ruhsal bir sığınak sağladığını ortaya koymuştur (Şahin, 2016, s. 462). Aynı zamanda din toplumsal hareketlerin önemli bir motivasyon kaynağı olarak da belirginleşmektedir (Gülerce, 2022).

Din, kutsallığının insan bedenine derinlemesine nüfuz etmesi ve bireylere özgül bir dünya görüşü ile düşünce yapısı sunmasıyla, insanların gündelik ve toplumsal yaşamlarını etkilemektedir (Abuzer, 2011, s. 143). Bu perspektiften hareketle, din, insanların gündelik ve toplumsal yaşamlarında tutum ve davranışları şekillendiren, yol gösterici bir rol üstlenmektedir (Kirman, 2004, s. 145). Dolayısıyla bireyler, gündelik yaşamda sergiledikleri davranış ve tutumları belirlerken, bilinçli veya bilinçsiz olarak din ekseninde düşünmektedirler.

Kriz dönemleri, özellikle pandemi gibi olağanüstü durumlar, bireylerin dini düşünce ve inançlarının daha fazla öne çıkmasına neden olmaktadır. Bodur (2021, s. 6) pandemi sürecinin, din ve dini düşünce üzerindeki etkilerine ve aynı zamanda dinin salgınla mücadeledeki rolüne dikkat çekmektedir. Örneğin Covid-19 pandemisinin tüm dünyada sosyal ve psikolojik etkileri oldukça derin olmuştur. Bu süreçte insanlar, stres, ümitsizlik ve belirsizlik ile başa çıkma yolları aramışlardır. Bazı çalışmalarda, pandemi gibi küresel bir kriz sürecinde dini inanışların ve maneviyatın önemini ortaya koymuştur. Çalışmalar, bireylerin dini inançlarının ve maneviyatlarının, zor zamanlarda psikolojik bir dayanak noktası işlevi gördüğünü ve bu sayede insanların zorluklarla mücadele etme kapasitelerinin arttığını ve dayanıklılık sağladığını göstermiştir (Gülerce ve Maraj, 2021; Maraj, vd., 2020). Sonuç

olarak, Covid-19 pandemisi toplumda hem dini inançları etkilemiş hem de dinin salgın dönemlerindeki bireysel ve toplumsal mücadeledeki kritik rolünün tekrar düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

3. Dini İnanışlar ve Aşı

Covid-19 pandemisi sırasında insanların salgın hastalığa tepkileri ve bu tepkilerin dini açıdan ele alınması gereken bir başka konudur. Altun'a (2021, s.92) göre hastalık, salgın ve ölüm gibi kritik ve zor zamanlarda, insanlar hayatı anlamlandırma noktasında dinden yararlanabilmektedir. Salgın dönemlerinde din, moral ve motivasyon kaynağı olarak önemli bir rol oynayabilmektedir. Dini ve manevi uygulamaların, insanın ruhani sağlığına pozitif katkılar sağladığı, moral ve motivasyon kazandırdığı, ayrıca insanın ruh halini mutlu ve huzurlu bir noktaya taşıyabildiği gözlemlenmiştir (Cebeci, 2012, s. 104). Bu bağlamda, dini ibadetler, manevi haz ve iyi oluş hali açısından önemli etkenler olarak kabul edilmektedir.

Dünyada zaman zaman yaşanan salgın gibi olağan dışı durumlar yaşamı birçok açıdan etkilemektedir. Tüm dünyada süregelen Covid-19 pandemisinin olumsuz etkileri Türkiye'de de baş göstermektedir, hastalığın olumsuz yönlerini en aza indirmek için kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapmaktadır. Covid-19 pandemisinin zorlukları karşısında manevi desteğin önemli bir yeri vardır. Ülkemizde din çalışmalarını yürütmekle görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı da pandemi sürecinde din hizmetleri ve manevi destek amacı ile birtakım faaliyetler düzenlemiştir (Çıtırık ve Zengin, 2020, s. 599).

4. Dini Açıdan Covid-19 Pandemisini Anlamlandırma ve Başa Çıkma

İnsanlık, varoluşsal sorgulamalar kapsamında, mevcut yaşamın özü ve ölümden sonraki hayatın mahiyeti gibi derin meselelerle haşır neşir olmaktadır. Bu sorgulamalar sürecinde, bireyler sıklıkla dini inançlarından ve öğretilerinden medet ummakta, yaşamın ve ölümün anlamını dini perspektifler aracılığıyla çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, bireysel varoluşsal arayışlar ve ölüm sonrası yaşam hakkındaki spekülasyonlar, genellikle dini öğretiler ve inanç sistemleri ekseninde şekillenmektedir (Vergote, 1999, s. 9). Bu bağlamda salgın süreçleri de insanlar tarafından sıklıkla dini bir anlam çerçevesinde yorumlanmaktadır. Toplumların karşılaştığı bu olumsuz durumlar karşısında, din psikolojik bir sığınak, bir dayanak noktası olarak işlev görmektedir. Dinin toplumsal düzeydeki etkilerinin ötesinde, bireylerde anlam kazanma süreci ve buna paralel olarak bireysel dindarlık seviyelerinde bir artış gözlemlenmektedir (Apalı, 2021, s. 158). Bu durum, dinin sadece kolektif bir olgu olarak değil, aynı zamanda kişisel olarak da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Salgın durumları, insanları doğrudan veya dolaylı yollardan etkilemektedir. Bu etkiler, kişiden kişiye değişiklik gösterse de genellikle korku, endişe ve panik gibi bir dizi psikolojik tepkiyi tetiklemektedir. Bu psikolojik zorluklarla mücadele ederken, bireyler sıklıkla dini ritüellere ve uygulamalara yönelmekte, bunları bir başa çıkma mekanizması olarak kullanmaktadırlar (Kalğı, 2021, s. 122). Pandemi sürecinde yaşanan çeşitli psikolojik durumlar karşısında, din, bireyler için bir sığınak, bir dayanak noktası haline gelmektedir.

Covid-19 pandemisi sürecinde, dini sembol ve kavramlar, ilgili dinin inananları için hayatın anlamlandırılmasında ve yaşam tarzının şekillendirilmesinde merkezi bir role sahiptir. Bireyler, karşılaştıkları durumları açıklama çabası içerisinde, bu durumların oluşumunu, kaynaklarını ve etkileyen faktörleri dini perspektiflerle anlamlandırmaktadırlar. Bu bağlamda, kişiler, yaşadıkları olayları ve karşılaştıkları zorlukları, mensubu oldukları dinin öğretileri ve anlayışı çerçevesinde yorumlamaktadırlar (Küçükcan ve Köse, 2000, s. 579). Dolayısıyla, bireyler, dini ve manevi

anlamlandırma süreçleri aracılığıyla, yaşadıkları deneyimleri kendi dini inanç ve değer yargıları ile açıklamaktadırlar.

İnsan, yaşamının ilk anlarından itibaren bir amaç ve hayata bağlılık arayışı içindeyken, din bu süreçte motive edici bir rol oynayabilmektedir. Kişinin bağlı olduğu kutsal din ve bu dinin öğretileri, günlük ve toplumsal yaşamdaki amaçların oluşumunda ve hayata olan bağlılıkta önemli bir motivasyon kaynağıdır (Ayten, 2012, s. 579). İnsanlar, inandıkları kutsal din aracılığıyla kendi iç dünyalarında uyum ve tutarlılık bulmakta, dini sistemler ise insanın ontolojik sorgulamalarına cevap vererek varlık dünyasına anlam katmaya çalışmaktadır (Ulu, 2018, s. 579). Dolayısıyla insanlar, cevap aradıkları ve anlam kazandırmak istedikleri durumlarda dine yönelmekte ve düşüncelerini din ekseninde şekillendirebilmektedirler. Dini sistemler, yalnızca kişinin iç dünyasına ilişkin bir tecrübe olmakla kalmayıp, onun dış dünyası için çok daha geniş bir anlam çerçevesi oluşturmaktadır. Bu sistemler, insanın günlük ve toplumsal hayatta karşılaştığı olayları yorumlama gücü sunmakta, kişilere başlarına gelen durumları anlamlandırma ve dış dünyayı kontrol etme imkânı sağlamaktadır (Yapıcı, 2003, s. 579). Böylece, din, anlamlandırma süreçlerinde ve kişinin yaşadığı dünyayı kontrol etmesinde yardımcı bir kaynak olabilmektedir.

İnsanlık, yaşadığı kriz durumlarına yüklediği anlamlar konusunda birden fazla kaynaktan beslenme eğilimindedir. Birey, bu tür salgın krizlerini anlamlandırma sürecinde, bu kaynakların tümünden veya bir kısmından faydalanabilir (Bahadır, 2002, s. 578). Covid-19 pandemisinin insanlar üzerindeki etkisine bakıldığında, pandemi sürecinde din ve maneviyata yönelimde bir artış olduğu ortaya çıkmıştır (Kalgı, 2021, s. 116). Bu durum, insanların yaşadıkları olayların olumsuz etkileri karşısında manevi destek arayışına ve dine yönelmelerine işaret etmektedir. 2020 yılının Mart ayında yapılan bir araştırmada, insanların sosyal medya ve internet aracılığıyla gerçekleştirdikleri araştırmalarda 'dua' kavramında dünya genelinde bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın büyük bir kısmı, insanların salgının sona ermesi için dua etmelerinden kaynaklanmaktadır (Bentzen, 2020, s. 75). Dolayısıyla, genel olarak dünya çapında insanlar, bu kriz durumuna din eksenli bir yaklaşımla mücadele etmekte ve stresli durumlarla din aracılığıyla başa çıkmaktadır. Böylelikle, din, insanlara kriz durumlarında başa çıkma ve anlamlandırma imkânı sunmaktadır.

Din, insanlığın anlamlandırma süreçlerinde güvenli bir sığınak olarak işlev görmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi gibi büyük ölçekli krizlerle başa çıkma stratejilerinde, dini sistemler ve inançlar kritik fonksiyonlar üstlenmektedir (Fırıncı, 2021, s. 82). Dini sistemler, başa çıkma ve anlamlandırma süreçlerinde taşıdıkları fonksiyonlar ile büyük bir öneme sahiptir. İnsanlar başlarına gelen olaylar karşısında tek başına mücadele edemeyecek duruma geldiklerinde, kendilerini yaratan ve inandıkları dinin yaratıcısından yardım talep etmektedirler. Dinin sabır gibi önemli kavramları, yaşanan olumsuz durumlarda mücadeleyi ve teslimiyeti de beraberinde getirmektedir. İnsanlar, başa çıkma stratejilerinde dine dayalı bir yaklaşım izlediklerinde, olayların üstesinden gelme ve dayanıklılık kazanma kapasitelerine sahip olabilmektedirler (Okan ve Ören, 2021, s. 364). Dinin insanın ruh sağlığı üzerindeki pozitif etkisi göz ardı edilemez. Din, insanın yaşadığı olumsuz durumlar karşısında ruhsal çözümler sunmakta ve kriz durumlarında başa çıkma yolları geliştirmektedir. Son zamanlarda manevi danışanlara yönelik artan müracaatlar da bunun bir göstergesidir (Kalgı, 2021, s. 132). Dolayısıyla, din, insanı koruyan ve ruhani bir kalkan oluşturan bir güce sahiptir. Sema Karagöz'e göre, yaşanan olumsuz deneyimler, dini başa çıkma yollarını da beraberinde getirmektedir. İnsanlar, dini ritüeller ve faaliyetler aracılığıyla bu kaynaklardan güç almaktadırlar (Karagöz, 2022, s. 597).

Pandemi döneminde dinin birey ve toplum üzerindeki belirleyici etkisi kendini göstermiş ve bu durum ilgili akademik çalışmalarla desteklenmiştir. Özellikle, dini inançların aşı olma eğilimi üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir çalışmada, dini inanç ve aşı olma tutumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada, kendini daha dindar olarak tanımlayan bireylerin aşıya nispeten daha olumlu yaklaştığı, buna karşılık kendini daha az dindar olarak tanımlayan bireylerin ise aşıya olumsuz bir tutum sergilediği belirlenmiştir. Ayrıca, dini inançların aşı tereddüdü nedenleri üzerinde de belirleyici bir etkisinin olduğu çalışmada vurgulanmıştır. Bu çerçevede, bazı katılımcıların aşıların dini inançlarına uygun olmadığına inanmaları nedeniyle aşı olma konusunda tereddüt yaşadıkları, dini inançların aşı olma tutumu üzerindeki belirleyici etkisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Paksoy, 2020). Sadece aşı tereddüdü değil birçok anlamda değerlerin pratikleri şekillendirdiği bilinmektedir (Bozkurt ve Gülerce, 2019). Sonuç olarak, toplumsal pratiklerin oluşumunda dini inanç ve değerlerin oynadığı rolün oldukça merkezi bir öneme sahip olduğu ileri sürülebilir.

5. Yöntem

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nicel araştırmalar, özellikle sayısal ve istatistiksel bilgiler kullanarak, belirli bir nüfus içindeki benzer tutumları sergileyen bireylerin yüzdelerini ya da bir sosyal problemin boyutunu belirleme amacı taşır. Tanımlayıcı istatistiksel bilgiler, toplumsal dinamiklerin doğru bir portresini çizme bağlamında fayda sağlamaktadır (Esgin, 2018, s. 66). Bu çalışmada, örneklem belirleme sürecinde basit rastgele örnekleme (simple random sampling) tekniği tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmaya dâhil edilecek katılımcıların seçim sürecinde her bireye eşit şans tanıyarak, çalışmanın genel geçerlik ve güvenilirlik yönünden sağlam bir zemin üzerine inşa edilmesine olanak sağlar. Basit rastgele örnekleme, özellikle araştırma popülasyonunun heterojen yapısını dikkate alarak, tüm popülasyonu temsil edebilme gücüne sahiptir (Kılıç, 2013). Bu çerçevede, çalışma 2022 yılının Şubat ve Mart aylarında, 450 üniversite öğrencisine yöneltilen 40 soruluk bir anket çalışması ile yürütülmüştür.

Araştırma grubu, Türkiye'de Covid-19 Pandemisi sürecinde aşılama oranlarının en düşük olduğu bilinen Şanlıurfa'da yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmada, katılımcılarla yüz yüze iletişim Covid-19 bulaş riski taşıdığından, anket formu LimeSurvey platformu üzerinden gönüllü katılımcılara çevrimiçi olarak sunulmuş ve cevaplar aynı şekilde çevrimiçi toplanmıştır. Araştırma soruları, katılımcıların pandemi sürecine dair bireysel düşüncelerini ve dini değerlerini ölçecek şekilde tasarlanmıştır. Bu yaklaşımla, aşı olma istekliliği ile dini değerler arasındaki ilişkinin boyutları tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Anket, katılımcıların demografik ve sosyal yapı özelliklerini belirlemeye yönelik soruların yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti Covid-19 Pandemisi Sosyal Bilim Kurulu Üyesi ve Covid-19 Pandemisi ile aşılama alanında önemli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Veysel Bozkurt tarafından geliştirilen 13 maddelik 'Aşı Olma İstekliliği Ölçeği'ni içermektedir. Ayrıca, katılımcıların dini değerlere verdiği önem ve bağlılık düzeyini ölçmek amacıyla Mutlu (1989) tarafından hazırlanan 'Dindarlık Ölçeği' de kullanılmıştır. Toplanan veriler, SPSS yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Değerlendirme sürecinde, anket formuna verilen cevaplar, araştırmanın amacına uygun şekilde tematik kategorilere ayrılmış ve katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi demografik özelliklerine dayalı analizler gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemi bireyler üzerinden gerçekleştirildiğinden, Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 21.01.2022 tarihli ve E-76244175-900-99821 sayılı etik onayı alınmıştır. Bu çalışma,

TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı ve Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından da desteklenmiştir.

6. Bulgular

Covid-19 Pandemisi'ne yönelik küresel mücadele çerçevesinde, dünya çapındaki sağlık otoriteleri, aciliyetle aşı geliştirme sürecine girişmişlerdir. 2020 yılının Haziran ayında geliştirilen ilk aşı ile birlikte, pandeminin daha geniş çaplı yayılımını önlemek amacıyla geniş kapsamlı aşılama faaliyetleri başlatılmıştır. Bu süreçte, dünya genelinde aşılama çalışmaları ivme kazanmışken, bazı topluluklarda bireylerin sahip oldukları farklı ideolojik ve kültürel değerlerin etkisiyle aşı karşıtlığı fenomeninin belirgin bir şekilde su yüzüne çıktığı gözlenmiştir.

Bu araştırma, bireylerin Covid-19 aşısı olma kararlarını etkileyebilecek dini inançlar ve değerler üzerine yoğunlaşan kapsamlı bir saha çalışmasıdır. Bu bağlamda, aşılamaların yoğun bir şekilde devam ettiği bir dönemde, üniversite öğrencilerinin dini bağlılıklarının ve aşıya yönelik tutumlarının ilişkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Kapsamlı bir nicel metodoloji çerçevesinde, dini bağlılık ve aşı olma eğilimi üzerine odaklanan 40 maddelik bir anket tasarlanmış ve bu anket, basit rastgele örnekleme tekniği ile Şanlıurfa'daki 450 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Araştırmanın tasarımı pandeminin ilk aylarına denk gelirken, veri toplama süreci 2022 yılının Şubat ve Mayıs ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin aşı olma istekliliğini ölçmek için, çeşitli anket formları ve internet üzerinden erişilen yeni medya iletişim platformları üzerinden çevrimiçi veri toplama yöntemleri benimsenmiştir.

Tablo 1: Katılımcı Yaş Dağılımı

Yaşınız?	f	%
18-20	72	17,5
21-23	253	61,6
24-26	65	15,8
27-29	10	2,4
30 ve üst	11	2,7
Toplam	411	100,0

Çalışmanın demografik verilerine bakıldığında, katılımcıların yaş dağılımı, katılımcıların aşı kararları üzerindeki dini inanç ve değerlerin etkisini anlamada önemli bir faktördür. İncelenen öğrenci grubu, çoğunlukla 18 ila 26 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır, bu da çalışmanın daha çok genç yetişkinler ve erken yetişkinlik dönemindeki bireyler üzerinde odaklandığını göstermektedir. 18-20 yaş grubu, örneklemin %17,5'ini oluşturur ve bu genellikle üniversitenin ilk yıllarındaki öğrencilerdir. 21-23 yaş grubu, katılımcıların çoğunluğunu (%61,6) temsil eder ve bu, çoğunlukla üniversitenin orta ve son dönemlerindeki öğrencileri kapsar. 24-26 yaş grubu, katılımcıların %15,8'ini oluşturur ve bu genellikle üniversitenin son yılları veya lisansüstü eğitim gören öğrencilerdir. 27-29 ve 30 yaş üstü gruplar ise, örneklemdaki kişilerin %5,1'ini oluşturur ve bu gruplar, üniversite eğitimine daha geç başlamış veya uzun süren akademik kariyerlere sahip bireyleri içerebilir. Bu yaş grupları, aşı kararlarında farklı perspektiflere sahip olabilirler.

Tablo 2: Katılımcı Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet

	f	%
Erkek	154	37,5
Kadın	257	62,5
Toplam	411	100,0

Çalışmaya katılan 411 öğrencinin %62,5'ini (257 kişi) kadınlar, %37,5'ini (154 kişi) ise erkekler oluşturuyor. Bu cinsiyet oranları, aşı tercihleri ve dini inançlar arasındaki ilişkiyi cinsiyet perspektifinden analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Tablo 3: Katılımcı Medeni Hal Dağılımı

Medeni Hal	f	%
Bekar	388	94,4
Evli	23	5,6
Toplam	411	100,0

Yukarıdaki tabloda katılımcıların medeni durumlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Araştırmaya katılan 411 öğrencinin %94,4'ü (388 kişi) bekar, %5,6'sı (23 kişi) ise evlidir. Bu dağılım, çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun bekar olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Ailenin Aylık Gelir Dağılımı

Ailenizin Aylık Geliri Ne Kadardır?	f	%
0-999	45	10,9
1000-1999	53	12,9
2000-2999	73	17,8
3000-3999	61	14,8
4000-4999	69	16,8
5000 ve üzeri	110	26,8
Toplam	411	100,0

Çalışmaya katılan 411 katılımcının ailelerinin gelir dağılımı yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların %10,9'u (45 kişi) aylık 0-999 gelir aralığına sahip, bu grup ekonomik olarak en düşük gelir seviyesini temsil etmektedir. %12,9'u (53 kişi) aylık 1000-1999 gelir aralığındadır. %17,8'lik bir kesim (73 kişi) 2000-2999 gelir aralığında bulunuyor. %14,8'i (61 kişi) 3000-3999 gelir seviyesinde. %16,8'i (69 kişi) 4000-4999 aralığındadır. En yüksek gelir grubu olan 5000 ve üzeri gelir seviyesi, öğrencilerin %26,8'ini (110 kişi) oluşturuyor.

Bu gelir dağılımı, öğrencilerin ailelerinin geniş bir ekonomik yelpazede yer aldığını gösteriyor. Özellikle, en yüksek gelir grubunun öğrenci popülasyonunun dörtte birinden fazlasını temsil etmesi dikkat çekici. Bu ekonomik çeşitlilik, aşı kararları üzerindeki potansiyel ekonomik etkileri incelemek için önemli bir temel sağlıyor. Öğrencilerin aşılama konusundaki tutumları ve tereddütleri, ailelerinin ekonomik durumları ile dini ve sosyal faktörler açısından değerlendirilebilir.

Tablo 5: Aşı Tereddütü ve Koronavirüsün Ortaya Çıkışı

*Aşı'ya Olan Bakış Açınız Nedir? [Mevcut aşılarla yönelik tereddütlerim var.] * Koronavirüsün nasıl ortaya çıktığını düşünüyorsunuz?*

			Koronavirüsün nasıl ortaya çıktığını düşünüyorsunuz?				
			Bilmiyorum	Diğer	Doğal yollarla ortaya çıkmıştır	Laboratuvar ortamında üretildiğine inanıyorum	Toplam
Aşı'ya Olan Bakış Açınız Nedir?	Kararsızım	N	43	6	23	50	122
		%	40,6%	35,3%	25,3%	25,4%	29,7%
[Mevcut aşılarla yönelik tereddütlerim var.]	Katılıyorum	N	41	6	38	115	200
		%	38,7%	35,3%	41,8%	58,4%	48,7%
	Katılmıyorum	N	22	5	30	32	89
		%	20,8%	29,4%	33,0%	16,2%	21,7%
Toplam		N	106	17	91	197	411
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Çalışmada elde edilen verilere bakıldığında, aşıya karşı tereddüdü olan bireylerin büyük bir kısmının (%58,4) koronavirüsün laboratuvar ortamında üretildiğine inanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu, aşı tereddüdü olan bireylerin komplo teorilerine veya bilimsel olmayan açıklamalara daha yatkın olabileceğini düşündürmektedir. Diğer yandan, aşıya olumlu bakan katılımcıların %33,0'ı doğal yollarla ortaya çıktığı görüşünü benimsemiş, bu da bilimsel açıklamalara daha meyilli bir tutum sergilediklerini işaret etmektedir.

Aşılar hakkında kararsız olanların %40,6'sı koronavirüsün kökeni hakkında "bilmiyorum" ifadesini seçmişlerdir. Bu, belirsizlik veya yeterli bilgiye sahip olmamanın hem aşı tereddüdüne hem de hastalığın kökenine ilişkin belirsiz inançlara yol açabileceğini göstermektedir.

Bu veriler, toplumda bilim ve sağlık hakkında nasıl düşünüldüğünü ve bireylerin bu konularda nasıl bir pozisyon aldığını göstermektedir. Aşı tereddüdünün sadece bireysel sağlık tercihlerini değil, aynı zamanda bilimsel olaylara ve teorilere karşı genel tutumları da etkileyebileceği anlaşılmaktadır.

Koronavirüs pandemisi, dünya çapında sağlık ve güvenlik açısından ciddi bir tehdit oluştururken, bu küresel krize karşı etkili aşılar geliştirilmiştir. Ancak, aşıya yönelik tereddütler, toplumların geniş çaplı bağışıklık kazanma çabalarını engelleyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmakta, bu da hem bireylerin hem de toplumların sağlığı için ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Araştırma sonuçları, 'kararsızım' yanıtını veren katılımcıların, toplumda dolaşan yanlış bilgiler ve aşıların muhtemel yan etkilerinden kaynaklanan endişe ve belirsizlik içinde olduklarını göstermektedir. Öte yandan, 'Katılıyorum' yanıtını veren katılımcıların büyük bir bölümünün, koronavirüsün laboratuvar kökenli olduğuna inanmalarının altında, dezenformasyon, aşıların potansiyel yan etkileri ve gelecekteki sağlık sorunlarına yönelik korkular yatmaktadır.

Tablo 6: Aşı Karşıtlığı ve Koronavirüs

*Aşı'ya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.] * Koronavirüsün nasıl ortaya çıktığını düşünüyorsunuz?*

			Koronavirüsün nasıl ortaya çıktığını düşünüyorsunuz?				Toplam
			Bilmiyorum	Diğer	Doğal yollarla ortaya çıkmıştır	Laboratuvar ortamında üretilmesine inanıyorum	
Aşı'ya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.]	Kararsızım	N	28	6	21	67	122
		%	26,4%	35,3%	23,1%	34,0%	29,7%
	Katılıyorum	N	13	1	10	38	62
		%	12,3%	5,9%	11,0%	19,3%	15,1%
	Katılmıyorum	N	65	10	60	92	227
		%	61,3%	58,8%	65,9%	46,7%	55,2%
Toplam		N	106	17	91	197	411
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bulgulara bakıldığında, aşı karşıtları arasında bilimsel olmayan açıklamalara meyilin belirgin olduğunu göstermektedir. Özellikle, bu grup içinde koronavirüsün laboratuvar ortamında üretilmesine inananların oranı (%46,7), diğer gruplara göre daha yüksektir. Bu bulgu, aşı karşıtlığının, bilimsel kanıtların reddedilmesi veya sorgulanmasıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu eğilim, bilim ve sağlık konularında yanılgılara ve yanlış bilgilendirmeye açık bir toplumsal segmenti işaret etmektedir. Aşıya olumlu bakan katılımcıların büyük çoğunluğunun (%65,9) koronavirüsün doğal yollarla ortaya çıktığına inanması, bilimsel açıklamalara yönelik daha güçlü bir eğilimi temsil etmektedir.

Araştırmada, 'Aşıya olan bakış açınız nedir?' sorusuna 'Aşı karşıtıyım' yanıtını veren katılımcıların büyük bir kısmı, Koronavirüsün laboratuvar ortamında üretilmesine inanmaktadırlar. Aşı karşıtlığının birçok nedeni olabilir ve bu faktörlerden biri, sosyal medya platformlarında yaygınlaşan komplo teorileridir. Pandemiler, temelde toplumların güven duygusunu sarsmakta ve bu süreçte, toplumun yöneticilere olan güveni hayati bir öneme sahip olmaktadır. Devlete ve kurumlara duyulan güven, bireylerin zorluklarla mücadele etme kapasitesini artırırken, genel güvene sahip liderlerin zor kararları hayata geçirmesi daha kolay hale gelmektedir. Bu bağlamda, çeşitli ülkelerde yapılan karşılaştırmalı bir araştırma, hükümete olan güvenin artmasıyla risk algısının azaldığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, artan kaygı ve belirsizlik, insanları komplo teorilerine daha açık hale getirmiştir. Hem Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde hem de Türkiye'de, genel olarak komplo teorilerine büyük bir ilgi görülmüştür. Özellikle salgın dönemlerinde, komplo teorilerine olan ilgi artış göstermiştir. Bu bağlamda, Arap ülkelerine yönelik yapılan bir araştırmada (Gülerce, H., Bozkurt, V. & Cebeci, A. 2021), katılımcıların %46'sı COVID-19'u büyük güçlerin bir komplosu olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Aşı konusunda kararsız olan bireylerin, koronavirüsün kökeni hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını gösteren yüksek oranda "bilmiyorum" yanıtı (%34,0), bilgi eksikliğinin hem aşı tereddüdüne hem de hastalığın kökenine dair inançlara etki ettiğini göstermektedir. Bu durum, halk sağlığı bilgilendirme kampanyalarının ve bilimsel okuryazarlık girişimlerinin önemini vurgulamaktadır. Aşı karşıtı bireylerin büyük bir kısmının koronavirüsün kökeni hakkında bilimsel olmayan görüşleri

benimsemesi, toplumsal algıların ve bilim eğitimi eksikliklerinin, sağlık krizlerine karşı tutumları nasıl şekillendirebileceğine dair önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular, halk sağlığı politikalarının ve eğitim programlarının, bilimsel temellere dayalı bilgiye erişimi artırmak ve yanlış bilgilendirmeyi azaltmak için daha etkin stratejiler geliştirmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Tablo 7: Aşı Tereddütü, Günlük Hayat ve Kur'an'ın Esasları

*Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Mevcut aşılarla yönelik tereddütlerim var.] * Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Günlük hayatta, her türlü kararımı Kur'an'da belirtilen esaslara göre veririm]*

			Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Günlük hayatta, her türlü kararımı Kur'an'da belirtilen esaslara göre veririm]			
			Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum	Toplam
Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Mevcut aşılarla yönelik tereddütlerim var.]	Kararsızım	N	43	71	8	122
		%	32,8%	30,5%	17,0%	29,7%
	Katılıyorum	N	67	108	25	200
		%	51,1%	46,4%	53,2%	48,7%
	Katılmıyorum	N	21	54	14	89
		%	16,0%	23,2%	29,8%	21,7%
Toplam	N	131	233	47	411	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Koronavirüs aşılarına yönelik tereddütler, çeşitli sosyal, kültürel ve dini etmenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu bağlamda, dindar kişilerin aşı tereddütleri, inanç ve değerlerin aşılarla ilgili algılara nasıl etki ettiğini anlamak açısından önemli bir araştırma alanını temsil etmektedir. Dindar bireylerin aşı tereddütleri, birden fazla sebepten ötürü ortaya çıkabilir; bunlardan biri, aşıların üretim süreçlerinde dini açıdan sakıncalı olabilecek maddelerin kullanımı ya da aşıların hayvanlar üzerinde test edilmesiyle ilgili endişeler olabilir.

Bu durum, aşıların dini inançlarla uyumluluğu konusunda şüphe yaratmakta ve aşı tereddüdünü körüklemektedir. Öte yandan, bazı dindar bireyler aşıların koruyucu etkisinden ziyade Tanrı'ya güvenmeyi ve kader anlayışını benimsemeyi tercih edebilir. Bu yaklaşım, aşıların önemini küçümseyerek aşı tereddüdünü destekleyebilir. Diğer bir önemli faktör ise, dini liderler ve topluluklar arasındaki iletişim ve bilgi paylaşımıdır. Dezenformasyon ve siyasi etkileşimlerin yönlendirdiği bilgi akışı, aşı tereddüdünü artırabilir. Bununla birlikte, dini liderlerin aşılar hakkında doğru bilgiye sahip olmaları ve güncel gelişmelere hâkim olmaları, topluluklarına aşıların önemini ve güvenliğini aktarabilmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Günlük hayatlarında kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerin aşı tereddütleriyle başa çıkmak için saygı ve anlayış göstermek esastır. Aşı tereddüdü yaşayan dindar bireylerin endişelerini ve değerlerini dinlemek ve bilgilendirici, destekleyici bir diyalogla onların güvenini kazanmak önemlidir.

Verilere bakıldığında aşuya karşı tereddüdü olan bireyler arasında, Kur'an esaslarına dayalı karar verme sürecine katıldığını belirtenlerin oranının (%46,4) önemli olduğunu göstermektedir. Bu oran, aşı tereddüdü olanlar arasında dini inançların sağlıkla ilgili kararlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini düşündürmektedir. Bu grup içinde "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı (%30,5), Kur'an esaslarına göre karar vermeyi reddedenler (%17,0) ile karşılaştırıldığında, dini inançların sağlık kararları üzerindeki etkisinin bireysel düzeyde farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Aşıya karşı olmayan (katılmıyorum) bireylerin %29,8'i günlük kararlarını Kur'an esaslarına göre vermediklerini belirtirken, bu grupta Kur'an esaslarına göre karar verenlerin oranı (%23,2) daha düşüktür. Bu bulgu, dini inançların ve değerlerin aşı kararları üzerinde homojen bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Elde edilen verilere bakıldığında toplumda sağlıkla ilgili karar verme süreçlerinin dini inançlar ve kişisel değerler tarafından nasıl etkilenebileceğini göstermektedir. Aşı tereddüdü olan bireyler arasında dini inançların bu tereddütlere katkıda bulunabileceği görülmekte; ancak bu etkinin her birey için farklılık gösterdiği de dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu bulgular, sağlık politikalarının ve kampanyalarının, toplumdaki çeşitli dini inançları ve değerleri dikkate alarak tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 8: Aşı Karşıtlığı ve Gündelik Hayat Pratikleri

*Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.] * Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Günlük hayatta, her türlü kararımı Kur'an'da belirtilen esaslara göre veririm]*

			Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Günlük hayatta, her türlü kararımı Kur'an'da belirtilen esaslara göre veririm]			
			Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum	Toplam
Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.]	Kararsızım	N	43	66	13	122
		%	32,8%	28,3%	27,7%	29,7%
	Katılıyorum	N	17	39	6	62
		%	13,0%	16,7%	12,8%	15,1%
	Katılmıyorum	N	71	128	28	227
		%	54,2%	54,9%	59,6%	55,2%
Toplam	N	131	233	47	411	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Araştırmada, katılımcılara yöneltilen 'Her türlü kararımı Kur'an'da belirtilen esaslara göre veririm' ifadesine verilen yanıtlar incelendiğinde, 'Katılıyorum' yanıtını verenlerin oranının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, 'Aşı karşıtıyım' ifadesine 'Katılmıyorum' yanıtı veren katılımcıların oranı da %50'den fazla olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun günlük hayatta kararlarını Kur'an'a göre verdiği; ancak bu durumun, aşuya karşı genel bir karşıtlık anlamına gelmediğini göstermektedir. Ayrıca, bu sonuçlar, dini liderlerin ve koronavirüs pandemisi sürecinde yaşayan bireylerin aşuya karşı sert bir tutum sergilemediğini de işaret etmektedir.

Araştırmanın bu bulguları, dini inançların sağlıkla ilgili kararlar üzerindeki etkisini anlamak için kritik bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, dini yönelimlerin aşı karşıtlığına etkisi konusunda yaygın bir yanlışlığa işaret ederken, dini inançların ve pratiklerin sağlık kararları üzerinde daha karmaşık ve çoğu zaman olumlu bir etki yaratabileceğini göstermektedir. Bu durum, dini inançların bireylerin sağlıkla ilgili tutum ve davranışlarını şekillendirme biçiminin, basitçe dini doktrinlere tabi olmaktan ziyade, bireylerin kendi inançları, sosyal çevreleri ve bilgiye erişimleriyle etkileşim içinde olduğunu vurgular. Ayrıca, dini liderlerin toplum sağlığı konularında bilgilendirici bir rol oynayabileceği ve aşı kabulünü artırma potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, dini metinlerin sağlıkla ilgili yorumları ve dini liderlerin sağlık hizmetlerine yönelik tavsiyeleri, dindar bireylerin sağlıkla ilgili kararlarını önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle, halk sağlığı politikalarının ve aşı kampanyalarının tasarımında, dini inançlar ve liderlerin rolünü dikkate almak, toplumun geniş kesimlerine ulaşmak ve aşı tereddüdünü azaltmak için hayati önem taşımaktadır.

Tablo 9: Dini Konular ve Aşı Karşıtlığı İlişkisi

*Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.] * Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Dini konular ile ilgilenmem.]*

		Aşağıdaki yargılara katılım durumunuz: [Dini konular ile ilgilenmem.]			Toplam
		Kararsızım	Katılıyorum	Katılmıyorum	
Aşıya Olan Bakış Açınız Nedir? [Aşı karşıtıyım.]	Kararsızım	N	10	6	106
		%	25,6%	23,1%	30,6%
	Katılıyorum	N	5	6	51
		%	12,8%	23,1%	14,7%
	Katılmıyorum	N	24	14	189
		%	61,5%	53,8%	54,6%
Toplam	N	39	26	346	411
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Analiz, aşı karşıtı olan bireylerin büyük bir kısmının dini konularla ilgilenmediklerini belirtmeleriyle dikkat çekmektedir. Bu oran, aşı karşıtı olmayan (katılmıyorum) grup içinde de benzer şekilde yüksektir. Bu bulgu, aşı karşıtlığının, dini inançlarla doğrudan ilişkili olmadığını göstermektedir ve aşı karşıtlığının, dini inançlardan bağımsız olarak gelişebileceğine işaret etmektedir.

Aşı karşıtı olan bireyler arasında "kararsızım" yanıtını verenlerin oranı (%25,6), bu grupta dini konulara olan ilgi düzeyinin sağlık kararları üzerindeki etkisinin kişisel düzeyde farklılık gösterebileceğini işaret etmektedir. Aşı karşıtı olup dini konulara ilgi göstermeyenlerin oranı (54,6) ile karşılaştırıldığında, bu oranın nispeten yüksek olması, dini ilginin her bireyin sağlık kararlarını etkileme biçiminin farklı olabileceğini gösterir.

Sonuç

Covid-19 pandemisi hem toplumsal hem de bireysel düzeyde derin ve çok yönlü etkilere neden olmuştur. Bu sürecin önemli boyutlarından biri, dinin toplumdaki rolü ve etkisi olmuştur. Pandeminin ilk günlerinden itibaren, dinî inanç ve pratiklerin yaşam tarzlarımız üzerindeki etkisi, dikkat çekici bir biçimde ön plana çıkmıştır (Şallı, 2022). Bu bağlamda, Covid-19 pandemisi sırasında dinin toplumsal ve bireysel yaşam üzerindeki etkilerini incelemek, akademik bir perspektiften son derece önemlidir. Pandemi, inanç sistemlerinin ve dini uygulamaların, insanların kriz durumlarına tepkilerini nasıl şekillendirdiğini gözler önüne sermiştir. Örneğin, bu dönemde, dini ritüellerin uygulanma biçimleri, insanların sağlıkla ilgili endişeleri ve toplum içindeki dayanışma pratikleri, dini inançların toplumsal yapı üzerindeki etkisini göstermiştir.

Pandemi ile mücadele yollarının belki de en etkili aşının bulunması ve uygulanması olmuştur. Ancak günümüzde, toplum içinde aşılama ve aşuların içeriklerine yönelik belirgin bir şüphecilik görülmektedir. Toplumun aşılama süreçlerine ve aşı içeriklerine yönelik artan şüpheli tutumu, sağlık ve tıp kurumlarına olan güvenin azaldığının bir göstergesi olarak akademik çevrelerde de tartışılmaktadır. Bu çalışmada ise dini inanış ve pratiklerin aşı olma istekliliğindeki etkisi özellikle üniversite öğrencileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Aşıların bulunmasıyla birlikte, dini temellere dayanan tepkiler de tarih boyunca var olmuştur. Başlangıçta, bu tepkiler daha çok teolojik argümanlara dayanırken, zamanla aşılarda kullanılan bileşenlere yönelik endişelere dönüşmüştür. Dinî metinler ve kurumlar genellikle tedavi yöntemlerine olumlu yaklaşımlar da dini açıdan sakıncalı görülen maddelerin aşıların içeriğinde bulunması bazı çevrelerde tereddüt yaratmıştır. Bu bağlamda, aşılama yönelik dini temelli tepkilerin, aşı teknolojisinin ilk ortaya çıkışından bu yana gözlemlendiği anlaşılmaktadır. İlk dönemlerde, bu itirazlar daha çok dini doktrinler ve inançlar üzerinden şekillenmişken, sonrasında aşıların bileşiminde yer alan maddelere yönelik kaygılar ön plana çıkmıştır. Dini metinlerin ve kurumların çoğu zaman tedavi yöntemlerine destek vermesine rağmen, aşıların içeriğinde, bazı dini inançlara göre sakıncalı kabul edilen maddelerin bulunması, özellikle bazı dini topluluklar arasında endişe ve şüphe yaratmıştır.

Bu çalışma, ilk olarak, dini inançlar ile aşılama yönelik tutumlar arasındaki etkileşimi detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların önemli bir bölümü, günlük kararlarını alırken Kuran'da yer alan ilkelere sadık kaldıklarını belirtmiştir. Daha da önemlisi, bu bireylerin önemli bir kısmının aşı şüpheciliği göstermemesi, dini inançların ve aşılarla olan güvenin aynı bireyde bir arada bulunabileceğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, dini inançların doğası gereği bilimsel ilerlemeye karşıt olduğu genel kanısına meydan okumakta, dini bağlılık ile aşılarla olan güvenin uyum içinde var olabileceğini göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, bu çalışma, dini inançların, günlük yaşam pratiklerinin ve bilgi kaynaklarının aşı tutumları üzerindeki belirgin etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Aşı kabulünü teşvik etmeyi hedefleyen girişimlerin, bireylerin içinde buldukları kültürel, dini ve bilgiye dayalı çevreleri göz önünde bulundurarak tasarlanması gerekliliği bu çalışma ile ortaya konmaktadır.

Kaynakça

- Abuzer, C. (2011). Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26), 143-153.
- Altun, V. K. (2021). Dinin salgın hastalık dönemlerindeki eğitsel rolü: Covid-19 pandemisi özelinde bir araştırma. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (11), 89-103.
- Anadolu Ajansı. (2020). Salgından çıkışın umudu Kovid-19 aşıları dünyada uygulanmaya başladı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/salgindan-cikisin-umudu-kovid-19-asilari-dunyada-uygulanmaya-basladi/2093271>
- Apalı, Y. (2021). Pandemi döneminin zorlukları karşısında din. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(9), 155-168.
- Ataman, K., Bozkurt, V., Göka, E., İlhan, M. N., Yıldırım, N., Çiftçi, E., Liman, U., & Vuran, B. (2021). Covid-19 küresel salgınının toplumsal etkileri. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3).
- Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya sığınmak*. İz Yayıncılık.
- Badur, S. (2011). Aşı karşıtı gruplar ve aşılarla karşı yapılan haksız suçlamalar. *Ankem Dergisi*, 25(2), 82-86.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İnsan Yayınları.
- Başak, S. (2010). Genelleşmiş güven ve toplumsal cinsiyet. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1).
- Bentzen, J. S. (2020). In crisis, we pray: Religiosity and the COVID 19 pandemic. University of Copenhagen.
- Bodur, H. E. (2021). İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerin gözünden pandemi-din ilişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 1-33.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, 115-136.
- Bozkurt, V., Aydemir, M., & Bayram, N. (2022). COVID-19 aşılara yönelik olumsuz tutumları etkileyen faktörler. *İnsan ve Toplum Dergisi*.
- Bozkurt, V., & Gülerce, H. (2019). Values and violence endorsement among college students in Turkey. *İnsan & Toplum*, 9(4), 115-132.
- Cebeci, S. (2012). *Dini danışma ve rehberlik*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Çıtırık, A. N., & Zengin, Z. S. (2020). Küresel salgın zamanında din görevlileri gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din hizmeti ve eğitimi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 599-624.
- Çuhacı, A. (2012). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129-157.
- Davis, W., & Çev, Ç. İ. (2004). Din sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(2), 291-307.
- Demir, T. (2020). *Din ve tıp: Sekülerleşme perspektifinden bir yaklaşım*. Muhayyel Yayıncılık.

- Demir, T. (2021). Aşı karşıtı tutumların sosyokültürel ve dinî boyutları. *Tevilat*, 2(2), 271-291.
- Demirbaş, D., Bozkurt, V., & Yorgun, S. (2020). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Fırıncı, Y. (2021). Din sosyal psikolojisi perspektifinden toplumsal patolojilerle başa çıkma süreçleri üzerine değerlendirmeler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (3), 59-89.
- Gülerce, H. (2022). *Modernite ve din karşılaşması*. Nobel.
- Gülerce H., Bozkurt V., & Cebeci A. (2021). *Arap dünyasında COVID-19 pandemisinin sosyo-ekonomik etkileri*. ORSAM Yayını.
- Gülerce, H., & Maraj, H. A. (2021). Resilience and hopelessness in Turkish society: Exploring the role of spirituality in the covid-19 pandemic. *Journal of Economy Culture and Society*, 2021(63), 1-15. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0075>
- Kader, Ç. (2019). Aşı karşıtlığı: Aşı kararsızlığı ve aşı reddi. *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 377-388.
- Kalgi, M. E. (2021). Covid-19 salgınına yakalanan kişilerde dindarlık ve dini başa çıkma. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21(1), 131-150.
- Kalgi, M. E. (2021). Koronavirüs salgını ve dindarlıkla ilgili yapılmış ampirik çalışmaların analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (53), 111-132.
- Karagöz, S. (2022). Kovid-19 küresel salgını sürecinde sağlık çalışanlarının anlamlandırma ve başa çıkma deneyimlerinde dinin rolü. *Bilimname*, (47), 575-622.
- Karagöz, Y., Yalman, F., & Karaşin, Y. (2022). Covid-19'a yönelik komplo teorilerinin aşı tereddüdüne etkisi: Aşı tutumunun aracı rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 19-31.
- Kılıç, S. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46. <https://doi.org/10.5455/jmood.201303250117>
- Kirman, M. A. (2004). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*. Rağbet Yayınları.
- Küçükcan, T., & Köse, A. (2000). *Doğal afetler ve din*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Maraj, H. A., Gülerce, H., Rana, S., & Meraj, M. (2020). Resilience and hopelessness: Exploring the mediator role of spirituality in the global situation of COVID-19. *Jurnal Kajian Wilayah*, 11(1), 1-16. <https://doi.org/10.14203/jkw.v11i1.844>
- Mutlu, K. (1989). Bir dindarlık ölçeği (sosyolojide yöntem üzerine bir tartışma). *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 194-199.
- Nesrullah, O., & Aytaç, Ö. (2021). Covid-19 sürecinde yaşanan olumsuz duygularda dini başa çıkmanın rolü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (56), 359-380.
- Okan, N., & Ören, A. (2021). Covid-19 sürecinde yaşanan olumsuz duygularda dini başa çıkmanın rolü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (56), 359-380.
- Paksoy, Ö. (2020). Covid-19 aşısı kabulünde dini inançların rolü: Türkiye'de bir araştırma. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*. <https://doi.org/10.21763/tjfmpe.10>
- Spier, R. E. (2001). Perception of risk of vaccine adverse events: A historical perspective. *Vaccine*.
- Şahin, M. C. (2016). Antropoloji ve din: Tarihsel ve kuramsal temeller. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 451-473.

- Şallı, A. (2022). Kovid-19 salgınında dinin toplumsal görünürlükleri: Eklektik sekülerleşme yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirme. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 587-620.
- Tuzcu, Ö., & Şahin, H. (2022). Komplo teorileri bağlamında covid-19 aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığı. *Sosyoloji Dergisi*, (43), 95-123.
- Ulu, M. (2018). Hayatı anlamlandırma ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki üzerine. *Bilimname*, (36), 165-187.
- Vergote, A. (1999). *Din inanç ve inançsızlık*. İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Yapıcı, Y. D. D. A. (2003). Fiziksel ve sosyal hadiselerle sebep atfetmede dinin rolü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 127.

Evrak Tarih ve Sayısı: 21.01.2022-99821



T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU

Tarih: 11.01.2022
Saat: 14:00
Sayı: 2022/02
Konu: İslim Nur ÜRÜN

Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun yaptığı toplantı sonucunda Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencisi İslim Nur ÜRÜN'nün yürütücü, Fen Edebiyat Fakültesi öğretim elemanı Dr. Öğr. Üyesi Hakan GÜLERCE'nin danışman olduğu "Üniversite Öğrencileri Arasında Covid-19 Aşısı İstekliliğinde Dini Değerlerin Rolü ; Şanlıurfa Örneği" konulu TÜBİTAK projesi çalışması, oy birliğiyle uygun bulunmuş ve 11 Ocak 2022 tarihinden geçerli olmak üzere onaylanmıştır.

e-imzalıdır
Doç. Dr. Mahmut KAYA
Başkan

e-imzalıdır
Dr. Öğr. Üyesi. Fatma ÇAKMAK
Başkan Yardımcısı

e-imzalıdır
Prof. Dr. Mithat Arman KARASU

e-imzalıdır
Doç. Dr. Mehmet Diyaddin YAŞAR

e-imzalıdır
Doç. Dr. Özlem DEMİR

e-imzalıdır
Dr. Öğr. Üyesi Şenay KOÇAKOĞLU

e-imzalıdır
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CANÇELİK